

צמחי מרפא ובושם במקרא ובחז"ל פרופ' זהר עמר

שיעור 1: מבוא קצר לזיהוי צמחי המקרא

ירמיהו א, 12-13

מה אתה ראה ירמיהו?
ואמר מקל שקד אני ראה.
ויאמר יהוה אלי היטבת לראות כי
שקד אני על דברי לעשתו.

שמות יב, 8

ואכלו את הפֶּשֶׁר בַּלֵּילָה הַזֶּה צְלִי אֵשׁ וּמִצּוֹת עַל מַרְרִים יֹאכְלֵהוּ.

ויקרא כג, 30

וּלְקַחְתֶּם לָכֶם בַּיּוֹם הַרְאִשׁוֹן
פְּרֵי עֵץ הָדָר
כַּפַּת תְּמָרִים
וְעֵנָף עֵץ עֵבֶת
וְעֵרְבֵי נַחַל

ישעיהו מה, 14

לְכַרְתַּ לּוֹ אֲרָזִים וַיִּקַּח תְּרִזָּה וְאַלּוֹן וַיֵּאמֶץ לוֹ בְּעֵצֵי יַעַר
נָטַע אֲרָן וַגִּשֵׁם יַגְדֵּל

בבלי, שבת קט ע"ב

1. אמר רב יוסף: אזוב - אברתה בר המג
עולא אמר: מרוא חיורא
2. עולא איקלע לבי רב שמואל בר יהודה אייתו לקמיה מרוא חיורא
אמר היינו אזוב דכתיב באורייתא
רב פפי אמר: שומשוק
- 3.

מלכים א ה, 13

וַיְדַבֵּר עַל הָעֵצִים:

מִן הָאֲרֹז אֲשֶׁר בְּלִבְנוֹן
וְעַד הָאֲזֹב אֲשֶׁר יֵצֵא בְקִיר

בבלי, חולין סג ע"ב

גלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם **שעופות** טהורין מרובין על הטמאין לפיכך מנה הכתוב בטמאין

ויקרא יא, 20-22

כֹּל שֶׁרִץ הָעוֹף הַהֵלֵךְ עַל אַרְבַּע שֶׁקֶץ הוּא לָכֶם. אֵף אֵת זֶה תֹאכְלוּ מִכֹּל שֶׁרִץ הָעוֹף הַהֵלֵךְ עַל אַרְבַּע
אֲשֶׁר לוֹ כַּרְעִים מִמֶּעַל לְרַגְלָיו לְנִתְר בָּהֶן עַל הָאָרֶץ. אֵת אֵלֶּה מֵהֶם תֹאכְלוּ אֵת הָאֲרֵבָה לְמִינֹהּ.

שיעור 2: צמחי המרפא במקרא

דברי הימים ב טז, 12

וַיִּחַלֵּא אֶסָא בְּשֵׁנַת שְׁלוֹשִׁים וַתִּשַׁע לְמַלְכוּתוֹ בְּרַגְלָיו עַד לְמַעְלֵה חָלְיוֹ וְגַם בְּחָלְיוֹ לֹא דָרַשׁ אֶת ה' כִּי בְּרַפְאִים

איוב יג, 4

וְאוֹלָם אַתֶּם טָפְלֵי שָׂקָר רַפְאֵי אֱלֹל כְּלַכֶּם

שמות טו, 26

וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשֵׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשָׁמַרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמְחַלְתָּ אֲשֶׁר שָׁמַתִּי בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפְאֵךְ

בראשית כ, 17-18

וַיִּתְפַּלֵּל אַבְרָהָם אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּרְפָּא אֱלֹהִים אֶת אַבְיִמֶלֶךְ וְאֶת אִשְׁתּוֹ וְאִמְהַתָּיו וַיִּלְדוּ. כִּי עָצַר עָצַר ה' בְּעַד כָּל רַחֵם לְבֵית אַבְיִמֶלֶךְ עַל דְּבַר שָׂרָה אִשְׁתּוֹ אַבְרָהָם.

משלי בן סירא לח, 1-13

רעה רופא לפני צרכו
מאת אל יחכם רופא
אל מארץ מוציא תרופות
בהם רופא יניח מכאוב
בני בחולי אל תתעבר
וגם לרופא תן מקום
כי יש עת אשר בידו מצלחת

גם אתו חלק אל;
ומאת מלך ישא משאות;
וגבר מבין אל ימאס בם...
וכן רוקח עושה מרקחת;....
התפלל אל-אל כי הוא ירפא...
ולא ימוש כי גם בו צורך
כי גם הוא ל-אל יעתיר;

ישעיהו א, 6

מִכֶּפֶר רָגֵל וְעַד רֹאשׁ אֵין בּוֹ מִתֵּם פִּצַּע וְחִבּוּרָה וּמִכָּה טְרִיָּה לֹא זָרוּ וְלֹא חִבְשׁוּ וְלֹא רִכְכָּה בְּשֶׁמֶן

תהילים נא, 9

תַּחֲטְאֵנִי בְּאֹזֹב וְאַטְהֶר תְּכַבְּסֵנִי וּמְשַׁלֵּג אֲלֵבִין

מלכים ב כ, 7-1

בַּיָּמִים הָהֵם חָלָה חִזְקִיָּהוּ לְמוֹת וַיָּבֵא אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל חִזְקִיָּהוּ בֶן אֲמוּץ הַנְּבִיא וַיֹּאמֶר אֵלָיו כֹּה אָמַר ה' צוּ לְבִיתְךָ כִּי מֵת אַתָּה וְלֹא תַחֲיֶה. וַיִּסַּב אֶת פָּנָיו אֶל הַקִּיר וַיִּתְפַּלֵּל אֶל ה' לֵאמֹר. אָנֹכָה ה' זָכַר נָא אֶת אֲשֶׁר הִתְהַלַּכְתִּי לְפָנֶיךָ בְּאֵמֶת וּבְלֵבָב שְׁלֵם וְהַטּוֹב בְּעֵינֶיךָ עָשִׂיתִי וַיִּבֶךְ חִזְקִיָּהוּ בְּכִי גָדוֹל. וַדַּבֵּר ה' הֲיָה אֵלָיו לֵאמֹר. שׁוּב וְאִמְרָתְךָ אֶל חִזְקִיָּהוּ נְגִיד עַמִּי כֹה אָמַר ה' אֱלֹהֵי דָוִד אֲבִיךָ שְׁמַעְתִּי אֶת תְּפִלָּתְךָ רְאִיתִי אֶת דַּמְעֹתֶיךָ הַנְּגִי רַפָּא לְךָ וַיֹּאמֶר יִשְׂעִיָּהוּ קַחוּ דְבַלְתַּת תְּאֲנִים וַיִּקְחוּ וַיִּשְׁמְרוּ עַל הַשָּׁחִין וַיַּחֲי.

שיר השירים ה, 14

הַדְּוִדָאִים נִתְּנוּ רִיחַ

בראשית כט, 31

וַיֵּרָא ה' כִּי שָׁנוּאָה לָאָה וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ וַרְחַל עַקְרָהּ. וַתֵּהָרַ לָאָה וַתֵּלֶד בֶּן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ רְאוּבֵן כִּי אָמְרָה כִּי רָאָה ה' בְּעֵינָי כִּי עָתָה יֵאָהֲבֵנִי אִישִׁי. וַתֵּהָרַ עוֹד וַתֵּלֶד בֶּן

בראשית ל, 14-23

וַיֵּלֶךְ רְאוּבֵן בְּיָמֵי קְצִיר חֲטִים וַיִּמְצָא דְוִדָאִים בְּשָׂדֵה וַיָּבֵא אֹתָם אֶל לָאָה אִמּוֹ וַתֹּאמֶר רְחַל אֶל לָאָה תְּנֵי נָא לִי מִדְּוִדָאִי בְּנֵה. וַתֹּאמֶר לָהּ הַמְעַט קָחְתְּךָ אֶת אִישִׁי וְלָקַחְתְּ גַם אֶת דְּוִדָאִי בְּנֵי וַתֹּאמֶר רְחַל לָכֵן יִשְׁכַּב עִמָּךְ הַלַּיְלָה תַּחַת דְּוִדָאִי בְּנֵה. וַיָּבֵא יַעֲקֹב מִן הַשָּׂדֵה בָּעֶרֶב וַתֵּצֵא לָאָה לְקִרְאָתוֹ וַתֹּאמֶר אֵלָי תָּבוֹא כִּי שָׁכַר שְׂכָרְתִּיךָ בְּדְוִדָאִי בְּנֵי וַיִּשְׁכַּב עִמָּהּ בַּלַּיְלָה הַזֶּה. וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶל לָאָה וַתֵּהָרַ וַתֵּלֶד לַיַּעֲקֹב בֶּן חַמִּישִׁי. וַתֵּהָרַ עוֹד לָאָה וַתֵּלֶד בֶּן שְׁשִׁי לַיַּעֲקֹב. וְאַחֲרַיִךְ יָלְדָה בֵּת וַתִּקְרָא אֶת שְׁמָהּ דִּינָה. וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת רְחַל וַיִּשְׁמַע אֵלֶיהָ אֱלֹהִים וַיִּפְתַּח אֶת רַחֲמָהּ. וַתֵּהָרַ וַתֵּלֶד בֶּן וַתֹּאמֶר אֶסֶף אֱלֹהִים אֶת חֲרָפְתִּי.

הצרי המקראי

באשר לבת ציון

ירמיהו ח, 22

הַצָּרִי אֵינִי בְּגִלְעָד אִם רַפָּא אֵינִי שָׁם כִּי מְדוּעַ לֹא עָלְתָה אֲרַכְתַּת בֵּת עַמִּי

באשר למצריםירמיהו מו, 11

עֲלֵי גִלְעָד וּקְחֵי צָרִי...לְשׂוֹא הַרְבִּית רַפְאוֹת תַּעֲלֶה אֵינִי לְךָ

באשר לבבלירמיהו נא, 8

פְּתֹאֵם נִפְלָה בְּכַל וַתִּשְׁבֵּר הַיְלִילוֹ עָלֶיךָ קַחוּ צָרִי לְמַכְאוּבָה אוּלֵי תִרְפָּא.

אבטיח הפקועות (Citrullus colocynthis)מלכים ב ה, 38-40

וַאֲלִישֶׁע שָׁב הַגְּלָגְלָה וְהָרַעַב בְּאֶרֶץ וּבְנֵי הַנְּבִיאִים יֹשְׁבִים לְפָנָיו וַיֹּאמֶר לְנַעֲרוֹ שְׁפֹת הַסִּיר הַגְּדוּלָה וּבִשְׁלֵל נְזִיד לְבְנֵי הַנְּבִיאִים. וַיֵּצֵא אֶחָד אֶל הַשְּׂדֵה לְלֶקֶט אֲרֶת וַיִּמְצָא גֶפֶן שְׂדֵה וַיִּלְקֹט מִמֶּנּוּ פִקְעוֹת שְׂדֵה מְלֵא בְּגָדוֹ וַיָּבֵא וַיַּפְלֵחַ אֶל סִיר הַנְּזִיד כִּי לֹא יָדָעוּ. וַיִּצְקוּ לְאַנְשֵׁים לְאָכֹל וַיְהִי כְּאֹכְלֵם מִהַנְּזִיד וְהִמָּה צָצְקוּ וַיֹּאמְרוּ מָוֶת בְּסִיר אִישׁ הָאֱלֹהִים וְלֹא יָכֹלוּ לְאָכֹל.

הלקטי הפרג ופכית 'בילביל'

ירמיהו כג, 15

הַנְּנִי מֵאֲכִיל אוֹתָם לְעֵנָה וְהִשְׁקֵתִים מִי רֹאשׁ

שיעור 3: צמחי קטורת ובושם בפולחן ובחיי היומיום

שיר השירים ג, 6

מי זאת **עלה מן המדבר** כתימרות עשן מקטרת מור ולבונה מכל אבקת ריכל

ירמיהו ו, 20

למה זה לי לבונה **משבא** תבוא וקנה הטוב מארץ מרחק

מלכים א י, 10

ותתן למלך מאה ועשרים כפר זהב ובשמים הרבה מאד ואכן יקרה לא בא **כבשם** **ההוא** עוד לרב אשר נתנה מלכת שבא למלך שלמה

יוסף בן מתתיהו, קדמוניות היהודים ח, ג, ו

אומרים שמקור הצרי (אפרסמון), שארצנו מגדלת אותו עוד כיום, בא לנו במתנת האשה הזאת

בראשית לו, 25

והנה ארחת **ישמעאלים** באה מגלעד וגמליהם נשאים נכאת וצרי ולט הולכים להוריד מצרימה

משחת קודש

שמות ל, 22-25

ויברר ה' אל משה לאמר. ואתה קח לך בשמים ראש **מר** דרור חמש מאות ו**קנמן** **בשם** מחציתו חמשים ומאתים ו**קנה** **בשם** חמשים ומאתים. וקנה חמש מאות בשקל הקדש **ושמן זית** הין. ועשית אתו שמן משחת קדש רקח מרקחת **מצשה** **רקח** שמן משחת קדש יהיה.

קטורת הסמים

שמות ל, 34-35

ויאמר ה' אל משה.

1 2 3 4

קח לה סמים **נטף** ו**שחלת** ו**חלבנה** סמים ולבנה וכה בד כבד יהיה ועשית אתה קטרת **רקח** **מצשה** **רוקח** ממלח טהור קדש.

סממני הקטורת על פי הרמב"ם

רמב"ם, משנה תורה, הלכות כלי מקדש ב, א

ונתפרשו בתורה **ארבעה** מסממניה והן: נטף, ושחלת, וחלבנה, ולבונה, ושאר סממניה הלכה למשה מסיני

אסתר ב, 12

כִּי כֵן יִמְלֹאוּ יְמֵי מְרוֹקֵיהֶן שְׁשָׁה חֳדָשִׁים בְּשֵׁמֶן הַמֶּלֶךְ וְשֵׁשָׁה חֳדָשִׁים בְּבִשְׂמַיִם וּבַתְּמָרוֹקֵי הַנָּשִׁים

שיר השירים ה, 10-14 מה יפיו דְרִיף אַחֲתֵי כָלָה מֶה טָבוּ דְרִיף מִיַּיִן וְרֵיחַ שְׁמֹנֶיךָ מִכָּל-בְּשָׂמִים... שְׁלַחֲךָ פְרָדִים רְמוֹנִים עִם פְּרֵי מְגָדִים כְּפָרִים עִם גְּרָדִים. גֵּרֶד וְכַרְכֹּם קָנָה וְקַנְמוֹן עִם כָּל עֲצֵי לְבוֹנָה מִרְ וְאַהֲלוֹת עִם כָּל רְאֵשֵׁי בְשָׂמִים.

משלי ז, 17-18

נִפְתִּי מִשְׁכָּבִי מִרְ אֲהֲלִים וְקַנְמוֹן. לָכֵה נִרְוֶה דָדִים עַד הַבֶּקֶר נִתְעַלְסָה בְּאַהֲבִים.

ויקרא ב, 2

וַנִּתֵּן עֲלֶיךָ לְבֹנָה... וְהִקְטִיר הִכְהֵן אֶת אֲזִכְרְתָהּ הַמְזֻבְחָה אֲשֶׁה רֵיחַ נִיחַח לַה'

רש"י על אתר

הקומץ העולה לגבוה הוא זכרון המנחה, שבו נזכר בעליה לטובה ולנחת רוח

קוויני, עמ' 233

לְבָאן - זהו עץ שצומח בהרי עומאן... מי שמתמיד בלעיסתו נהיה חריף שכל ועוזר לו לזכור את הדברים ששכח אותם. הוא מייבש את הפצעים הטריים ומונע את הגידול הממאיר מלהתפשט. משתמשים בו כנגד גזזת (=מחלת עור) עם שומן ברווזים ומסלק אותה. מחזק את השכל ועוצר את ירידת הדם מהאף.

שיעור 4: סממני מרפא במשנה

משנה, שקלים ה, ה

אלו הם הממנין שהיו במקדש... בן אחיה על חולי מעים... בית אבטינס על מעשה הקטורת.

ירושלמי, שקלים ה, א

בן אחייה על חולי מעיים. על ידי שהיו הכהנים מהלכים יחפים על הרצפה והיו אוכלין בשר ושותין מים היו באין לידי חולי מעיים. והוה ידע אהיי דין **חמר** טב למעייא, והוי דין **חמר** סמס למעייא...

משנה, שבת יט, ב

עושין כל צרכי מילה בשבת: מוהלין... ונותנים עליה **אספלנית וכמון**. אם לא שחק מערב שבת לועס בשניו ונותן

משנה, יומא ה, ד

אמר ר' מתיא בן חרש החושש בפיו מטילין לתוכו סם בשבת מפני שהוא ספק נפשות וכל ספק נפשות דוחה את השבת

תוספתא, שבת יח, ב

אין לועסין **מסטיכי** בשבת. אימתי? בזמן שמתכוין לרפואה אם מפני ריח הפה מותר.

משנה, שבת יד, ג-ד

אין אוכלין **אזוביון** בשבת, לפי שאינו מאכל בריאים, אבל אוכל הוא את **היועזר** ושותה את **אבוב רועה**... החושש בשניו לא יגמא בהן את **החומץ** אבל מטבל כדרכו ואם נתרפא נתרפא. החושש במתניו לא יסוך **יין וחומץ**, אבל סך הוא את **השמן** ולא **שמן ורד**. בני מלכים סכין על גבי מכותיהן **שמן ורד** שכן דרכם לסוך בחול. ר' שמעון אומר כל ישראל בני מלכים הן

משנה, שבת ו, ו-ח

יוצאה אשה (בשבת) ובפאה נכרית בחצר ובמוך שבאזנה במוך שבסנדלה במוך שהתקינה לנדתה, **בפלפל ובגרגר מלח** ובכל דבר שתתן לתוך פיה... ואם נפל לא תחזיר. שן תותבת ושן של זהב - רבי מתיר וחכמים אוסרין... הקטע יוצא בקב שלו - דברי ר' מאיר. ורבי יוסי פוטר.

שיעור 5: הנהגות בריאות בתלמוד

בבלי, ברכות מד ע"ב

תנו רבנן:

טחול - יפה לשינים
כרישין - קשין לשינים
 וקשה לבני מעים,
 ויפין לבני מעים.
כל ירק חי מוריק
 וכל קטן מקטין
 וכל נפש משיב את הנפש
 וכל קרוב לנפש
 משיב את הנפש.

כרוב למזון
 ותרדין לרפואה
 אוי לו לבית שהלפת עוברת בתוכו.

הנהגות בריאות בספרות חז"ל

ברכות נא ע"א

תנו רבנן:

אספרגוס - יפה ללב וטוב לעינים
 וכל שכן לבני מעים,
 והרגיל בו - יפה לכל גופו
 והמשתכר הימנו - קשה לכל גופו

והתניא: ללע"ט * יפה לרמ"ת קשה!
 ותניא אידך: לרמ"ת ** יפה ללע"ט קשה!
 *לע"ט - לב, עיניים טחול
 **רמ"ת - ראש, מעיים, תחתונות

משחקי מילים בהנהגות בריאות

בבלי, ברכות נז ע"ב; עבודה זרה כט ע"א

תנא דבי רבי ישמעאל: למה נקרא שמן **קשואים**? מפני שהן **קשים** לגוף כחרבות

ירושלמי, כלאים א, א (א ע"ב)

אמר רבי יונה למה נקרא שמה **שעועית**? **שמשעשעת** הלב ומהלכת בני מעים

שימוש שלוש צלעות**בבלי, שבת קח ע"ב**

3 2 1

תני רב יהודה בר חביבא: אתרוג צנון וביצה
אלמלא קליפתן החיצונה אינם יוצאים מבני מעים לעולם

בבלי, שבת קט ע"א

א"ר יוחנן: פוך:

- (1) מעביר בת מלך
- (2) ופוסק את הדמעה
- (3) ומרבה שיער בעפעפים

בבלי, כתובות י ע"ב

3 2 1

תמרים - שחרית וערבית יפות, במנחה רעות, בצהריים אין כמותן
ומבטלות **שלשה** דברים: מחשבה רעה וחולי מעים ותחתוניות

מוטיב מספרי**אבות דרבי נתן לז, ה**

שבעה דברים רבן קשה ומעוטן יפה: יין, מלאכה, שנה ועושר ודרך ארץ (תשמיש) ומים חמין
והקזת דם

חמישה דברים נאמרו בשום: משביע ומשחין (מחמם את הגוף) ומצהיל פנים, ומרבה הזרע והורג
כינים שבבני המעים ויש אומרים: אף מכניס את האהבה ומוציא את הקנאה
בבלי, בבא קמא פב ע"א

בבלי, ברכות נו ע"ב ומקבילות

עשרה דברים מחזירין את החולה לחליו, וחליו קשה, אלו הן: בשר שור, בשר שמן, בשר צלי, בשר
צפרים, וביצה צלויה, ותגלחת, ושחלים, והחלב, והגבינה, והמרחץ, ויש אומרים: אף אגוזים, ויש
אומרים: אף קשואים.

הנהגות הבריות: המלצה או הלכה?**בבלי, הוריות יג ע"ב**

ת"ר: **חמשה דברים** משכחים את הלימוד: האוכל ממה שאוכל עכבר וממה שאוכל חתול והאוכל לב של בהמה והרגיל ב**זיתים** והשותה מים של שיורי רחיצה והרוחץ רגליו זו על גבי זו ויש אומרים אף המניח כליו תחת מראשותיו.

חמשה דברים משיבים את הלימוד: פת פחמין וכל שכן פחמין עצמן והאוכל ביצה מגולגלת בלא מלח והרגיל בשמן זית והרגיל ביינ ובשמים והשותה מים של שיורי עיסה ויש אומרים אף הטובל אצבעו במלח. ואוכל הרגיל ב**שמן זית** מסייע ליה לרבי יוחנן דאמר רבי יוחנן כשם שהזית משכח לימוד של שבעים שנה כך שמן זית משיב לימוד של שבעים שנה

יחס הגאונים לתרופות הנזכרות בחז"ל**תשובות אוצר הגאונים לבבלי, גיטין סח ע"ב**

על השאלה ששאלתם אודות התרופה שמי שאחזו "קורדיקוס" (שיגעון ובלבול) ועל כל שאר התרופות שנזכרות במסכת גיטין (סז: - ע) וכיצד יש לפרש סוגיות אלו? צריכין אנן למימר לכוין: **דרבנן לאו אסותא אינון... ולא דברי מצווה אינון**. צריכים לומר שרבנן לא היו רופאים, והעצות הרפואיות הן העצות שהיו מקובלות בזמנם, ואין הם דברי מצווה. לכן אל תסמכו על אותן תרופות אלא לאחר שבדקתם אצל רופאים מומחים שהתרופה שנזכרה על ידי חכמי התלמוד אינה מזיקה ואינה מביאה לידי סכנה. כך לימדו אותנו אבותינו, שלא לעשות אותן תרופות חוץ ממה שמסרו לנו שאיננו מזיק, ולכן אין אנו צריכים לפרש לכם עניינים אלה